

Деякі аспекти статті Михайла Грушевського "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства"

(до 105-х роковин з дня виходу)

*Ірина Цибенко,
кандидат історичних наук,
провідний бібліотекар
НПБ України*

Минуло 105 років з того часу, коли на сторінках збірника "Статті по славяноведению", що видавала Імператорська академія наук у Санкт-Петербурзі, уперше вийшла невелика стаття видатного українського історика Михайла Грушевського під назвою "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства" [8, с. 298—304].

Незважаючи на свій незначний обсяг (усього сім сторінок), роль її, особливо для національної історіографії, є визначальною. Стаття неодноразово перевидавалась в Україні та за кордоном, виходила українською та англійською мовами окремими виданнями, і в збірниках. Так, у 1964 р. "Звичайна схема "руської" історії..." Михайла Грушевського була надрукована канадським вченим українського походження Богданом Кравцівим у книзі "Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки" [3, с. 11—24]. У 1965 і 1966 рр. до 100-річчя від дня народження великого історика стаття двічі виходила англійською мовою (The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a National Organization of the History of the East Slavs) [9]. 1985 р. "Звичайну схему "руської" історії..." опублікував грушевськознавець Любомир Винар у своїй монографії "Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934)" [4, с. 101—108]. Через шість років статтю було надруковано в газеті "Літературна Україна" (30 травня) та журналі "Пам'ятки України" (№ 3. — С. 4—7). У Львівському видавництві "Світ" її уміщено у першому томі 50-томного повного зібрання творів Михайла Грушевського, серія: "Суспільно-політичні твори" [6], що вийшов у 2002 р.

У нашій публікації ця стаття розглядається у двох аспектах. При визначенні її головних особливостей, передусім, звертає на себе увагу її бібліографічна насиченість. Автор уміло використовує елементи довідково-бібліографічного апарату, зокрема цитати, коментарі, бібліографічні виноски, посилання тощо, що дає підстави говорити про історика і як про вправного бібліографа.

Михайло Грушевський, у властивій для його наукових творів манері, немовби веде невимущену розмову зі своїми опонентами, наводячи переконливі приклади на підтвердження власних доказів. При цьому він не тільки називає ті чи інші твори різних дослідників, а й подає про них об'єктивну оцінку, коротко їх характеризує. Тобто, такий підхід при розкритті автором сутності своєї концепції дає

змогу побачити ту бібліографічну базу, яка була ним використана в ході опрацювання означеної теми.

Другий аспект нашої статті передбачає визначення тієї ролі, яку відіграла нова концепція вченого для розвитку самої історичної науки та виходу значної кількості наукових публікацій, що склали потужний бібліографічний реєстр вітчизняної історії. Варто відзначити, що саме поява нетрадиційної схеми про самобутність шляху історичного розвитку українського народу в контексті українсько-російської історіографії викликала гучний резонанс серед науковців, поділивши їх на її прихильників і опонентів.

Написана Михайлом Грушевським в історіософському плані "Звичайна схема "руської" історії..." містить в собі основні теоретичні засади його нової історичної концепції. У ній критично оцінено офіційну російську схему історії Східної Європи (Росії, України, Білорусії).

Історик наголошував, що вона подається з передісторії Східної Європи, в якій яскраво проглядається неслов'янська колонізація. Крім того, йдеться про розселення слов'ян, про формування Київської держави. Історія доводиться до другої половини XII століття, потім переходить до Великого князівства Володимирського, від нього у XIV столітті — до князівства Московського.

Авторські міркування зосереджувались на тому, що "общерусской" історії нема й не може бути, як нема "общерусской" народності. Може бути історія всіх "русских народностей..." або історія східного слов'янства. Вона й має стати на місце теперішньої "руської історії" [6, с. 81]. Сторінки "Звичайної схеми "руської" історії...", на перший погляд, невеликої статті, відображають розмаїття широкої полеміки, яка виникла з появою нової історичної концепції.

Михайло Грушевський веде дискусію зі своїми російськими колегами Миколою Устряловим, Дмитром Іловайським, Константином Бестужевим-Рюїніним (представниками старої історіографічної школи, прихильниками Погдинської теорії) з приводу ролі Великого князівства Литовського в "руській історії".

Український історик схвалює правильність, на його думку, висловлювань щодо означеної проблеми автора "Русской истории с древнейших времен" (Москва, 1898) відомого російського історика, археографа, професора Василя Сторожева, який наголошує, що "Русь дніпровська і Русь північно-східна — два зовсім відмінні явища...", а "історію їх творять неоднаково дві особні часті русської народності" [6, с. 77]. Так само вчений позитивно оцінює намагання російського професора Дмитра Корсакова встановити початковий період розвитку великоруської народності з історії Ростово-Суздальської землі, хоча на додаток зауважує про незавершеність дослідження.

Бібліографічні виноска та коментарі [6, с. 75, 77, 78, 80] у дослідженні Михайла Сергійовича свідчать також про те, що порушена українським істориком дискусійна проблема знайшла відображення і на сторінках періодичних видань, як-от "Записках НТШ", "Літературно-Науковому віснику", "Записках Українського Наукового товариства". Відомо, що згадані періодичні видання були засновані наприкінці XIX — на початку XX ст. у Львові та Києві за безпосередньою участю Михайла Грушевського. Зокрема, відзначено, що в "Записках Наукового товариства імені Шевченка" (т.т. XIII, XXXVII, XXXIX) є рецензії вченого на праці ро-

сійських істориків Павла Мілюкова, Михайла Загоскіна, Михайла Владимирського-Буданова [6, с. 75]. Ці бібліографічні замітки підтверджують принципові відмінності основних положень нової історичної концепції українського історика від традиційної офіційної схеми. "Руська історія" здавалась йому пережитком старомосковської історіографічної схеми — пережитком, дещо приладженим до новіших історіографічних вимог, але в основі своїй нераціональним.

Михайло Грушевський поставив перед собою завдання реалізувати власну концепцію в своїй науковій творчості. Йому знадобилось п'ятнадцять років для опрацювання історії українсько-руської народності й вироблення її нової моделі як у загальних курсах, так і окремих спеціальних працях. Про це і свідчить його "Звичайна схема "русської" історії..." [6, с. 82].

Нова концепція вченого передбачала не тільки самобутній шлях історичного розвитку українського народу, а й мала б охопити, на його думку, усі періоди політичного, культурного, суспільно-економічного, релігійного та державно-правового розвитку. Вона знайшла втілення в багатотомній "Історії України-Руси" (у 10-томах, 13 книгах), "Ілюстрованій історії України" (виданих як українською, так і російською мовами), "Очерках истории украинского народа", "Про старі часи на Україні" та інших його наукових працях.

Серед зазначених капітальних досліджень "Історія України-Руси" займає основне місце і, безперечно, є найвидатнішим твором не тільки української, а й світової історіографії. На основі аналізу й синтезу в ньому знайшов відображення розвиток української історії від ранніх часів до 1657 р. включно.

Досліджуючи в своїй багатотомній праці українську історію, вчений безпосередньо торкався й інших галузей наукової діяльності: археографія, археологія, літературознавство, етнографія, бібліографія, фольклор тощо. Тому його "Історія України-Руси" викликала і викликає інтерес багатьох фахівців.

Про значимість і популярність унікального в своєму роді твору з оригінальним трактуванням історичного шляху України свідчить неодноразове перевидання окремих його томів. Перший перевидавався тричі — в 1898, 1904, 1912 рр., другий, третій, четвертий та восьмий двічі — відповідно в 1899 та 1905 рр., 1900 та 1905 рр., 1902 та 1907 рр., 1913 та 1922 рр.

Поява вже перших томів "Історії України-Руси" Михайла Грушевського ще більше активізувала полеміку, що точилася навколо проблеми про нову історичну концепцію, та призвела до ґрунтовнішого вивчення його наукового доробку і зумовила появу наступних численних публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Наукова громадськість в цілому схвально сприйняла це дослідження українського історика, визнаючи його високий теоретичний рівень, глибину опрацювання джерел, виваженість у побудові гіпотез. Вітчизняні історики, багато з яких були учнями Михайла Сергійовича Грушевського, прихильниками його творчості, зокрема Володимир Дорошенко, Іван Крип'якевич, Василь Герасимчук, Мирон Кордуба, Микола Василенко та багато інших грушевськознавців давали позитивну оцінку визначному твору. Так, професор Мирон Кордуба слушно наголосив, що "історичні праці Грушевського, зокрема, його "Історія України-Руси", були строго об'єктивні і позбавлені будь-якої тенденції, політично-партійної чи класової" [7, с. 2].

Провідні вчені початку ХХ ст. визнали нову схему Михайла Грушевського, запропоновану в "Історії України-Руси", основою тогочасної української історії. Міркування про це висловив визначний український історик, академік Дмитро Багалій, який не завжди поділяв думки Михайла Грушевського. Зосібна, він зазначив: "Я властиво визнаю

схему за правильну щодо української історії ... бо український народ жив історичним життям протягом більш ніж тисячоліття, здобув собі з великими труднощами свою власну територію, витратив колосальну енергію, щоб її охороняти та нею користуватися, утворив за цей час націю" [3, с. 81].

Досить детальний аналіз і позитивні оцінки наукового доробку Михайла Грушевського знаходимо також в оглядах зарубіжних істориків із української діаспори США та Німеччини Юрія Вернадського, Оскара Галецького, Миколи Карповича, Євгена Вайнота та інших. Їхнє ставлення до творчості видатного вченого подав професор Любомир Винар у праці, яка вийшла англійською мовою: Wynar L. M. Hrushevsky: A Selective Bibliography [11].

Заслуговують на увагу численні публікації дослідників з нагоди ювілеїв видатного науковця: 40-річчя та 60-річчя від дня його народження. Серед них з'явилися перші серйозні аналітичні праці, де об'єктивно осмислювалась наукова спадщина вченого. Зокрема, це ґрунтовна стаття вже згаданого нами професора Дмитра Багалія "Академік Михайло Грушевський і його місце в українській історіографії", надрукована в журналі "Червоний шлях" [1]. Автор підкреслив важливість нової історичної концепції вченого для вивчення східноєвропейської історії, відзначаючи, що "в особі Михайла Сергійовича українська історіографія досягла найвищого ступеня свого розвитку ... "Історія України-Руси"... зробила епоху в українській історіографії, задовольнила вимоги європейської історіографії, і її треба поставити поруч з аналогічними історіями інших народів" [1, с. 165].

Учень Михайла Грушевського український історик, професор Йосип Гермайзе в своєму огляді, розглядаючи творчу спадщину вченого і визначаючи роль "Історії України-Руси" в історіографії, вказав на головні її риси — наукова сумлінність, точність та досконала критика джерел [5, с. 93].

З таких самих позицій до оцінки наукового доробку Михайла Сергійовича підійшов і один із відомих зарубіжних істориків, а саме американський професор Джеймс Томпсон. Він відзначив "монументальну ерудицію вченого, практичність та об'єктивність його наукового стилю", зазначивши, "що "Історія України-Руси" є справжньою енциклопедією досліджень цілого покоління українських, російських та німецьких учених" [10, с. 187].

Підвищена увага до всього творчого доробку вченого взагалі зумовила появу в 60-ті рр. ХХ ст. нового напрямку вітчизняної та зарубіжної науці — грушевськознавства, метою якого є вивчення життя та творчої діяльності великого вченого в Україні та за її межами. Проблеми грушевськознавства знайшли відбиття на сторінках вітчизняних газет і журналів: "Нива", "Літературна Україна", "Український історичний журнал", "Трибуна", "Пам'ять століть", "Вісник Академії наук України", "Київська старовина" та багатьох інших видань. Починаючи з 1990—1991 рр., значно зросла кількість публікацій з цієї тематики завдяки працям І. Гирича, П. Соханя, Р. Пирога, Г. Бурлаки, Т. Кульчицької, Т. Панько, Л. Ільницької, В. Ульяновського, С. Кіржаєва, Л. Зашкільняка, В. Сарбея, В. Гоцуляка, С. Білоконя, Я. Дашкевича, В. Тельвака, Г. Сварник, О. Купчинського, О. Романіва, Л. Решодька, Ю. Шаповала та багатьох інших, які відображали в своїх розвідках різні аспекти життя, наукової та громадської діяльності Михайла Грушевського.

Як бачимо, важливість і неординарність багатотомного дослідження великого вченого — "Історії України-Руси", в основу якого була покладена нова історична концепція, зробили актуальною його творчість і сьогодні. А бібліографічне оснащення творчої спадщини нашого славетного співвітчизника, батька вітчизняної історії свідчить про його високу бібліографічну культуру, яку і нині беруть на озброєння численні дослідники.

Список використаної літератури

1. Багалій Д. І. Академік М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії / Д. І. Багалій // Червоний шлях. — 1927. — № 1. — С. 160—217.
2. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціальному економічному ґрунті / Д. І. Багалій. — К.: Укр. акад. наук, 1928. — 218 с.
3. Вивід прав України : док. і матеріали до історії укр. політ. думки / упоряд. Б. Кравців. — Нью-Йорк : Пролог, 1964. — 250 с.
4. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934) / Винар Л. — [Б. м.] : Сучасність, 1985. — 120 с.
5. Гермайзе О. Ювілей української науки : сорок років діяльн. акад. М. С. Грушевського / О. Гермайзе // Життя і революція. — 1926. — № 20. — С. 93—99.
6. Грушевський М. С. Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Твори : у 50 т. — Львів, 2002. — Т. 1: Серія "Суспільно-політичні твори", 1894—1907. — С. 75—82.
7. Кордуба М. Рец. на: Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1898. — Т. 1. — 5 с. — Окрема відбитка.
8. Статѣи по славяноведенію. — 1904. — Вып. 1.
9. Hrushevsky M. The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a National Organization of the History of the East Slavs / Mykhailo Hrushevsky ; ed. by A. Gregorovich. — Winnipeg : Ukrainian Canadian university students' union by the Ukrainian free academy of sciences, 1965. — 24 p.
10. Thompson J. A History of Historical Writing / by James Westfall Thompson. — New-York : P. Smith, 1967. — Т. 2. — 414 p.
11. Wynar L. M. Hrushevsky : A Selective Bibliography // Mykhailo Hrushevsky : Ukrainian Russian Confrontation in Historiography / by Lubomyr R. Wynar. — Toronto ; New York, 1988. — P. 55—64.